

Nordens grundtvigske Nietzsche og fritænkeriets førstemand

En historie om Jakob Knudsens morallære
og møde med Georg Brandes

Johan Christian Nord

Optakt

Åndshistorien er noget underligt, sammenfiltret noget. Når først man kikker nærmere på dens kringelkroge, viser der sig et væld af både uforudsete brudflader og umage sammensyninger, hvor man ellers – på tryk afstand – kun havde forventet at finde klare frontstillinger og sømløse overgange. Dette sker, når historiens døde efterladenskaber viser sig som vidnesbyrd om det levede og derfor spændingsfyldte *åndsliv* og den åndsild, de er blevet til som aftryk af. I den slags tilfælde kan der vise sig forunderlige mødepunkter, hvor der er andet og mere på spil end den simple dobbelthed af prægning og strid, som ellers er kendetegnende for vores findeling af historiens gang.

Den historie, der her skal fortælles lidt af, handler om ét af disse underlige mødepunkter, hvor brudflade og berøringsflade er så tæt sammenslyngede, at der ikke kan skelnes klart imellem dem. For her skal det nemlig dreje sig om to af den moderne danske åndshistories stridbare naturer, nemlig om den måske stejleste skikkelse inden for grundtvigianismens tredje slægtled, Jakob Knudsen (1858-1917), og

hans møde med det såkaldte moderne gennembruds igangsætter og chefideolog, Georg Brandes (1842-1927).¹

Disse to mænd står ved første øjekast på hver sin side af selve det skel, der udgør grundmodsætningen i dansk åndshistorie: skellet mellem en kristeligt forankret livanskuelse og et såkaldt moderne syn på mennesket. Altså på den ene side en opfattelse af, at menneskelivet både har sin rod og sit endemål i det guddommelige og på den anden side et standpunkt, hvor mennesket opfattes som et suverænt naturvæsen, hvis bestemmelse er et opgør med forældet overtro og en stadig stræben mod det, som Georg Brandes blandt andet har kaldt “den frie Humanitet”. Det er sandt, at der findes en sådan åndskrigens historie om Danmark og det danske – og det er også ganske sandt, at vi, der lever i dag, selv er frivillige eller ufrivillige deltagere i en kulturkamp, hvis inderste måske i virkeligheden handler om, hvilket af disse åndspræg, der skal sætte scenen for Danmark og det danske. Men der findes også et andet og – kunne vi sige – dybere lag i historien, hvor de historiske skikkelser kan vise sig som andet og mere end ideologiske positioner og frontsoldater i hver deres hærkolonner – nemlig som *mennesker* med alle de mærkværdigheder og spændingsfyldt forsonede modsætninger, som det menneskelige har for vane at indebære.

Det er én af den slags historier, det her skal dreje sig om. Vi begynder ved Jakob Knudsens hjemmehørlighed i den grundtvigske åndsretning, glider så frem mod anledningen til det ugudelige tilnavn, han i dette essays titel er blevet forsynet med, og bevæger os så stille og roligt i retning af hans syn på Georg Brandes – for til allersidst at ende ved selve den hemmelighed, der for Jakob Knudsen var kernen i den grundtvigske fromhed.

---

1. Jeg har før skrevet om forbindelsen mellem Jakob Knudsen og Georg Brandes, nemlig i mit essay “Aands-Uvejret og den kristne naturalist”, som blev trykt i antologien *Jordens grøde og himlens væde. Læsninger og perspektiver i Jakob Knudsens forfatterskab* (Garne et al. 2014). Herværende artikel er en blanding af nyt og genbearbejdet stof – og står i det hele taget i gæld til mange af bidragene i antologien.

Grundtvigsk børnelærdom

Jakob Knudsens barndomshjem var kernegrundtvigsk. Hans opvækst udfoldede sig i en højskole- og præstegårdsverden, hvor det grundtvigske var en selvfølge – ikke bare som en del af hjemmets ideer, men som grundpræget i hjemmets verden, hvor sangene, fortællingerne og kirkegangen var det, der udgjorde selve nerven i familiens *liv*. Familien *levede* i det grundtvigske – ikke bare som en idéverden, men som en rig og forpligtende erfaringsverden.²

I essayet “Troens Ord”, der er optrykt i samlingen *Kristelige foredrag*, finder man Jakob Knudsens egen beskrivelse af det afgørende i den grundtvigske menighedskristendom. Essayets hovedanliggende er at gøre det klart, hvordan den egentlige gudstro ikke hviler på et sæt af (teologiske) meninger og holdninger, men på den troendes møde med den åndelige virkelighed, at Gud *selv* er virksomt tilstede i sit ord – når troen bekendes, når fadervor bedes, når børnene bæres til dåben, og når Jesu egne indstiftelsesord lyder ved nadverens bord. Han omtaler således “den levende Guds Nærværelse i sit Ord” (Knudsen 1956: 90) som dét, der er det afgørende i det kristne menneskes liv, nemlig som et menneskes møde med “den åndelige Virkelighed”, hvor det bliver føleligt, at “Kristendom er noget andet end Livsfilosofi”; ja, som det hedder, “at Troens Verden er en lige saa reel Erfaringsverden, som Sansernes Verden er det” (Knudsen 1956: 91). I denne usynlige, men højst virkelige verden, er “Selvoplevelsen” det eneste, der “kan gøre Sagen klar” (Knudsen 1956: 94), og i en vigtig fodnote fastslår Jakob Knudsen, at:

---

2. For skildringer af Jakob Knudsens grundtvigske opvækst, se eksempelvis indledningerne til Holger Begtrup's *Jakob Knudsen*, Gyldendalske Boghandel, 1918 og Richard Andersens *Jakob Knudsen*, Det Danske Forlag, 1958. Et nutidigt arbejde om denne hjemmehøriged i det grundtvigske er Kristoffer Garnes artikel “Jakob Knudsen i dansk åndsliv”, *Fønix* årg. 2016 s. 24-47, hvori man finder en skildring af Knudsens forbindelse til grundtvigske kernetanker og af modtagelsen af hans forfatterskab i det tyvende århundrede. Artiklen rummer en beskrivelse af en væsentlig del af den større sammenhæng, som også ligger bag denne artikel, men som der her ikke er plads til at gå grundigt ind i, fordi anliggendet ikke er en generel præsentation af Jakob Knudsen, men en tekstnær undersøgelse af et særligt lag i hans historie og et særligt spørgsmål i hans tænkning.

har man levet længe nok i denne Hjertets Erfaring af Mødet med Gud i hans Ord, da fæstnes ogsaa Forvisningen herom i ens Sind, bliver mere og mere uforanderlig, ligesom Erfaringen selv var det fra begyndelsen (Knudsen 1956: 96).

Grundtanken i Knudsens kristelige – og kernegrundtvigske – ståsted er således hævdelsen af troens liv som en erfarings sag, hvis livsnerve er mødet med Gud som en virksom magt, der er tilstede i sin menighed og *selv* taler til det gudstjenestefejrende menneske på en sådan måde, at det bliver føleligt, at det vitterligt er ham, der taler.

Hovedsagen er altså Guds egen nærværelse i sin menighed, og Knudsen fastslår, at “vi” “holder paa Troens Ord, Fadervor og Nadverordene som de eneste Ord, der har fuld guddommelig Vished for os”, fordi “de for os er Guds Skikkelse”, som vi selv “kan *erfare*” pålideligheden af, fordi Gud selv holder på dem som sin skikkelse i verden (Knudsen 1956: 98).

Alt i alt er der tale om en opfattelse af kristentroen som noget, der kun kan have gyldighed, for så vidt den er en del af et menneskes erfaringsliv. For Jakob Knudsen var Gud ikke en fjern idé i abstraktionernes himmel eller på de fedtede bibelsider, men en *levende* åndsmagt, som handler i verden, og som et menneske kan møde i den gudstjenestefejrende menighed og derigennem komme til at indgå i et livs-samfund med.

Det er kernen i den grundtvigske barnelærdom, som Jakob Knudsen modtog i hjemmets opdragelse og i menighedens liv – og det var den, der blev den røde tråd i hele hans historie.

Åndens veje

I 1911 udgav den modne Jakob Knudsen romanen *Rodfæstet*, som er en – selv for ham – særdeles hårdkogt fortælling om livs(u)duelighed, forstillelse, løgnagtighed, rovdyr-tilbøjeligheder og om troslivets trodsige mulighed midt i en erfaringsvirkelighed, hvor det ideale og det reale ikke har for vane at falde i hak. Romanens grundnerve er, ligesom i så mange andre af Knudsens fortællinger, en drift mod usminket virkelighedserkendelse – et forsøg på at fremvise livet, *som det er*, og ikke

som vi gerne ville omdigte det til at være. I forlængelse af bogens udgivelse skrev forfatteren Helge Rode en anmeldelse i dagbladet *Illustreret Tidende*, hvori han sætter sagen på spidsen og udpeger Jakob Knudsen som noget af et særtilfælde i dansk og nordisk åndsliv. Anmeldelsens anslag lyder sådan her:

Aandens veje er besynderlige. Den ortodokse Jakob Knudsen er bleven Nietzsches efterfølger i Nordens Literatur, ja, maaske findes der overhovedet ingen anden Digter, hvis syn viser saa store overensstemmelser med den tragiske Filosof, der havde som Maal at overvinde Kristendommen fuldt og endelig (Rode 1911).

Ja, det kan jo umiddelbart lyde temmelig mærkværdigt, men påstanden er klar: Der hersker ifølge Rode ikke blot et vist sammenfald, men en grundoverensstemmelse mellem den tyske gudsdræber og den jyske præstesøn, der om sit eget Gudsforhold udtalte, at han var "lænket til hans [altså Guds!] fodskammel som en Træl eller som en Hund" (Knudsen 1949: 223). Rode kalder de to herrer for henholdsvis "den aristokratiske tænker fra de ensomme Bjerge og den jevne Bondelivskildrer fra Himmerland" og uddyber sin jævnførelse af dem ved at pege på den fælles grundtilbøjelighed, han mener at kunne se i de to ellers så forskellige mænd. Det hedder blandt andet sådan her:

Samme Dyrkelse af Kraften, samme hedenske Kærlighed til den stærke selvherlige Menneskenatur, samme Uvilje mod det ydmyge Ideal, samme Ringeagt for demokratisk Middelmaadighed og videnskabeligt Filisteri og samme LigeGYldighed for 'Fremskridtet' findes hos dem begge.

Men Overensstemmelsen ligger ikke blot i Vurderingen, den naar dybere ned. Problemet har for dem begge været det samme: at frigøre Moralen helt fra Metafysikken (Knudsen 1949: 223).

Opfattelsen er klar, letfattelig og skarpskåren: For Rode fremstår Nietzsche og Knudsen som skåret ud af samme tømmer. Deres glæde ved den naturbundne kraftudfoldelses frie spil og deres had til alt det kunstlede og påtagede er af samme ånd, og også i de allerdybeste – og mest eksplosive – lag ser han en samklang i anliggendet; de vil begge

frigøre moralen helt fra metafysikken. Rode belægger sin opfattelse med en mængde henvisninger til handlingsgangen i *Rodfæstet*³ og peger særligt på den for en ‘almindelig’ betragtning stærkt amoralske hovedfigur præstefrue Katrine Ovesen Gluud, som er i stand til at tilskynde til mord på hendes egen ægtemand uden at lide samvittighedsoverlast. Hendes eneste moralske forankring er en ubrydelig binding til det fædrene hjem, og i dette hjem lever der netop dybe naturanlæg for den slags rovdrygtige adfærd, som hun i fortællingens løb bliver udøver af. Da hun overtaler pastoratets kapelan Burholt til at foranstalte en dødelig kulilteforgiftning af hendes skravlede ægtemand pastor Gluud, gør hun det således uden at blinke. For hun er rodfæstet i *sit* hjem med dets særlige holdning, og hun kan derfor med god samvittighed gøre alt, hvad der ikke bryder med denne hjemlige holdning – også dér hvor den er en ganske anden end den gældende samfundsmoral. Eller med Rodes ord i hans kortfattede udhævning af romanens morallære – eller fremvisning af moralens *begrænsning*: “Hvad vi har lært af vore Forældre, det kan vi gøre selv”.

Et sted i fortællingens afsluttende del, hvor knuden for alvor strammes om de efterladte, og alt nærmer sig sin tragiske, men for de efterladte også forjættelsesfulde,⁴ afslutning, udspiller der sig en samtale mellem morderen kapelan Burholt og den afdøde pastor Gluuds søn, Ejler, som er sigende for både Knudsens moraldissektion og gudssyn. Rode nævner ikke selv stedet, men kunne sagtens have haft det i tan-

3. For en kort, medrivende genfortælling af romanens handling, se Henrik Wigh-Poulsens bidrag “Hedenskab og kristendom” i *Jordens grøde og himlens væde*.

4. Det er typisk for Knudsens fortællinger, at han i sin konfliktoptrapning først langsomt binder løkken om halsen på sine figurer, så slagter en eller flere af dem og til sidst dunkelt antyder, hvordan denne udgang på sigt vil kunne vise sig at være en blodstænket vækstbund for de efterladedes livsudfoldelse og åndsfortætning. Et andet meget tydeligt eksempel på denne bevægelse finder man i slutningen på romanen *Sind*, hvori den (selv)retfærdige morder Anders Hjarmsteds død for lovens hånd tolkes af historiens præst som en begivenhed, der har banet vej for, at de efterladte er kommet “ind saeen til det Dybeste hos jer selv, det Evige”, og at de er kommet til “saaen at mødes med Gud” (Knudsen 1996: 197). Se hertil min artikel i *Jordens grøde og himlens væde*, hvori romanen behandles som et eksempel på Knudsens udformning af en kristen naturalisme – eller endda: en kristen *vitalisme*.

kerne. Her fortæller den knækkede Burholt den efterladte søn, at han ikke længere ønsker at leve, men hans begrundelse for nu at vælge selvmordet er *ikke* kristelig. Den er derimod rent jordisk, rent menneskelig. Han har nemlig, midt i velbegrundet skyld og skam, opdaget, at Gud *altid* er barmhjertig, at “Guds Hjerter altid staar os aabent”, for “hans Naade er uden Grænse *altid*, uden Undtagelse, altid” (Knudsen 1917: 175). Men alligevel kender han sin skyld og ved, at han har mødt sin grænse. For nok har han ikke forspildt sin ret til liv over for den levende Gud, men han har krænket *menneskelivet selv* – og den slags går ikke ustraffet hen:

Nej, det er Menneskelivet, der ikke vil kjendes ved os, hvis vi har krænket det for grovt – det spytter os ud af sin Mund, vi maa et andet sted hen, saadanne folk som jeg – – og Menneskelivet det vil ikke sige andet end de Mennesker, vi har adlydt og elsket, mens vi var børn, – det, som de har sagt os, det er det Begreb om Menneskeliv, som *vi* har, det er *vores* Moral, den eneste vi kan gro i, og som ogsaa tvinger os til at gaa i Døden, hvis den vil det saa (Knudsen 1917: 175).

Her er vi ved romanens brændpunkt: samtidigheden af en overstrømmende udpegning af den levende Guds udtømmelige kærlighed og en kølig fremvisning af det foreliggende jordelivs dobbelthed af hårdhed og relativitet.

I umiddelbar forlængelse af kapelanens udbrud stiller Ejler det for en præstesøn – og vel for enhver troende – højst forståelige spørgsmål “Men kommer da ikke Moralen fra Gud” og modtager så dette svar, som vi vist ikke tager munden for fuld ved at regne Jakob Knudsen selv som afsender af:

Nej, Moralen kommer til den Enkelte fra Mennesker. Der maa ingen gaa og vente paa, at Gud skal forkynde Moralen i hans Hjerter. Saa kan han komme til at vente længe og gjøre meget ondt imens. Nej, Moralen kommer fra Menneske til Menneske, skjønt den oprindelig stammer fra Gud; den er en Tomandssag, som deres Fader ville sige, imellem Mennesker. Det er gjerne fra ens Forældre, man

har det, hvis man har noget, – for vor Sjæl kan kun slaa rod Rod i det, som er os dybt personligt (Knudsen 1917: 176).

Sådan ser altså den knudsenske moralforståelse ud i sin egenartede sammenslyngning af *beskrivelse* og *forkyndelse*, af *deskriptivt* og *normativt*: Moralens sted er det mellem menneskelige, og den har ingen anden kraft og varighed i det jordiske menneskeliv end den, der kan opsuges fra hjemmets muld, påpeger den nøgterne, drømmeløst beskrivende stemme, som ikke adskiller sig væsentligt fra, hvad Nietzsche ville kunne sige om moralens karakter af indlært kulturprodukt. Javist gør Jakob Knudsen sig hverken her i *Rodfastet* eller noget andet sted i forfatterskabet til talsmand for nogen form for nietzscheansk omvurdering af alle værdier; modsat Nietzsche er hans mål ikke omvæltningen, men snarere *befæstelsen* af moralen. Men det ændrer ikke på den grundlæggende overensstemmelse mellem de to *beskrivelser* af det moralskes natur. Begge berører de det moralske dets luftigt ideale glans og henviser det til det jordiske som en både naturbunden og historisk bevægelig fornemmelse for handlingsmuligheder i det mellem menneskelige. Så vidt den overensstemmelse, som Helge Rode så skarpsindigt udpeger.

Men hos Knudsen siges der jo så alligevel også noget andet og mere. Midt i den ellers rendyrket naturalistiske udlægning af moralens vilkår i verden hedder det – i en ydmygt indskudt bemærkning – at *oprindelig* stammer moralen så alligevel fra Gud.

Her møder Helge Rodes sammenstilling sin grænse. Her viser Jakob Knudsens dybe præg af grundtvigsk fromhed sig. Troens erfaring af at hvile i Gud står urokkeligt fast for både ham og en vifte af hans romanfigurer, og den bringes ikke under sjælegranskningens kniv. Den opløses aldrig i den særprægede, rå naturalistiske slægtsdeterminisme, som ellers er det gennemgående forklaringsmønster både i romanen og i Knudsens tænkning i det hele taget.

Jakob Knudsen var en enfoldigt troende kristen, og han kendte kun til én verden – den, der er skabt af Gud. Men hans Gudssyn var af en sådan beskaffenhed, at det ikke egnede sig til at forsøde tilværelsen og findele den i mundrette, velsmagende stykker til indtagelse i ubekymret andægtighed. For ham var troen ikke et teologisk system, der gik op, men en levende erfaring af Guds nærhed.

Derfor begrundes kapelan Burholt ikke tanken om moralens oprindelse i Gud, for den *kan* slet ikke begrundes. Den kan kun erfares, og det er kun dér, hvor den bliver det, den sætter sine aftryk.

For så vidt har Rode altså ret; Knudsens anliggende er at bløtlægge tilværelsen under nødvendighedens lov, hvor det moralske viser sig i al dets relativitet som en fornemmelse for rigtigt og forkert, der i sit inderste ikke er fri og alment indlysende. Den er derimod højst konkret og bundet af både ydre og indre forhold, som knytter sig til slægt og hjem, arv og miljø, og derfor har for vane at afvige stærkt fra tid til tid, fra sted til sted, fra menneske til menneske. For så vidt er Jakob Knudsen en endda yderst hårdtslående og kompromisløs fortaler for netop det moderne, naturalistiske – og selverklæret ugudelige – menneskesyn, som i Danmark brød frem i forlængelse af det såkaldte moderne gennembrud.

Men midt i dette nødvendighedens naturrige hævdes der så alligevel et kendskab til en anden højere virkelighed, hvor alene friheden og kærligheden hersker; hvor hjerter mødes, hvor sandheden viser sig som en tomandssag – og hvor Gudsriget er nær.⁵

Også før han skrev *Rodfæstet* havde Knudsen udfoldet det spørgsmål om forholdet mellem den overjordiske gudstro og den jordbundne moral, som han i romanen lagde i munden på kapelan Burholt. I essayet “Vor Vilje og Kristenlivet” finder man således en meget klar gennemtænkning af kapelanens overvejelse. Essayets afsæt er en udredning af, hvad Knudsen forstår ved begreberne *natur* og *lyst*, og hvorfor han mener, at der ikke kan findes nogen sand og levedygtig kristentro, som ikke har rod i disse to. Den grundlæggende opfattelse er, at Gud “ikke ønsker, vi skal gøre noget for hans Skyld, for at behage ham”. For “vi skal”, fortsættes der, “kun gøre hans Vilje, naar vi – alt overvejet og taget i Betragtning – maa foretrække dette. Først når dette er Tilfældet, er vort Forsæt fyldt af Virkelighed, og vort Fremskridt bliver ægte, ikke

---

5. Der er i sagens natur meget mere at sige om *Rodfæstet*, end hvad der her er fundet plads til. Foruden det moralanalytiske spor rummer romanen en stærk, anelsesfuld erfaringsreligiøs nerve, som jeg her kun har antydnet, men som i sidste ende er selve hovedsagen i Knudsens tænkning. Se Jørgen I. Jensens artikel “Jakob Knudsens *Rodfæstet*” for en læsning, der indkredser dette lag i romanen (Jensen 2004).

et Skin-Fremskridt” (Knudsen 1949b: 106). Sådan er det, hedder det lidt længere henne, fordi:

Gud vil af os Mennesker her paa Jorden ikke andet end vort Hjer-tes Tro og Trang til hans Samfund, samt hvad denne Trang tvinger os til at gøre for vor egen Skyld. – Gud er Kærlighed, og derfor er han nidkær, – men ikke paa den kannibalske Maade, der ofte tillægges ham i det gamle Testamente, nej, nidkær paa lignende Maade, som den højeste jordiske Kærlighed er det: at den foragter Høflighedsbeviser fra den elskede; den vil kun af ham eller hende de Handlinger, som Kærligheden *tvinger* til (Knudsen 1949b: 107).

Det er dette syn på gudsforholdet som et frit og naturbundet kærlighedsforhold, der ligger til grund for moralopfattelsen, og som i essayets slutning giver anledning til en bemærkning om årsagsforholdet mellem gudstro og moral, der i det væsentlige er enslydende med kapelansens opfattelse, men som – da det jo er en prosatekst i eget navn – har et andet ligefremt præg af holdningstilkendegivelse over sig:

Gud belønner ikke og straffer ikke, heller ikke ved at berøve os sit Samfund. Men der er en Ting, som ikke kan undgaas, naar vi lever i Samfund med Gud, – det er den, at vi bliver sandfærdige, vi ser os selv, som vi er. Og hver gang vi føler os ringe, *saa* ringe, saa vi ikke længere kan udholde at se os selv, som vi er, da bliver vi jo nødte til at gøre en Forandring til det bedre, – hvis vi da ikke vil opgive det, som volder Skarpsynetheden, nemlig Gudsforholdet – og det vil vi jo ikke, for det kan vi ikke. – Dette er Årsagsforbindelsen mellem Kristendom og Moral.

Paa den anden side bliver vor Skarpsynethed over for os selv aldrig større, end at vi kan faa Tid til at *vokse* os til det gode. Der er jo ingen Angst i Forholdet, og det er kun i Angst, man sprænger sig selv.

Denne Vækst ytrer sig gennem hele vort Væsen, ytrer sig ogsaa i Vilje og Forsætter. Og det er i sin gode Orden. Kun i Roden af vort Væsen, i Hjerteforholdet til Gud, har Forsætterne intet at gøre (Knudsen 1949b; 110).

Ja, sådan tænkte Jakob Knudsen; i hjerteforholdet til den levende Gud er der ingen angst – kun den tvang, der melder sig som hjertets egen *lyst*, og derudfra vokser moralen naturligt frem som et værn om det liv, der leves mellem mennesker, men som vel at mærke leves i denne verden – med de vilkår som hører til den. For nok straffer Knudsens Gud ikke, men det gør det liv, han har plantet sine børn i, for “Livet har han”, som det hedder lidt tidligere i essayet, “fra begyndelsen indrettet saaledes, at det regulerer sig selv, at det onde hævner sig, og det gode lønner sig” (Knudsen 1949b: 109).

Sådan lyder altså dobbeltheden: Vores verden er hård, men vores Gud er kærlig. Livets Gud er kærligheden selv, men jordens liv oprettholdes af hårdheden. Som anført er denne dobbelthed tilstede i hele Knudsens forfatterskab,⁶ og den er særligt pointeret – og gennemtænkt – i det sene forfatterskab, hvor der i fortællingernes gang udvikles noget, der kan minde om en egentlig livs- og troslære. Et enkelt tydeligt eksempel herpå, kan man finde i en kernescene i begyndelsen af romanen *Lærer Urup* fra 1909. Her udspiller der sig en stridssamtale, hvor vores hovedperson ubesværet er i stand til i samme åndedrag både at afvise forestillingen om evig straf efter døden og at gøre sig til ivrig talsmand for, hvad de fleste nutidsmennesker ville regne for endda særdeles håndfaste afstraffelser i det mellem menneskelige. Det lyder blandt andet sådan her:

Jeg troer, at alt, hvad der kommer umiddelbart fra Gud til os – Naturens Verden tænker jeg ikke paa – det er Lys, Sandhed, Glæde, Frihed, Kjærlighed; alt hvad der hedder Straf, Strængthed, Lov, Tvang, Frygt – det hører Naturen og Menneskeverdenen til, men dér er det ogsaa fuldkommen nødvendigt, hvis vi Mennesker ikke skal raadne op i vor egen Elendighed, – ogsaa for at vi skal faa trang til Gud (Knudsen 1949a: 39).

6. Se eksempelvis også artiklen “Moral og kristentro”, der er optrykt i *Kristelige foredrag*, og som rummer en enslydende beskrivelse af forholdet mellem gudstro og moral, og hvor det endnu en gang understreges, at troslivet skal forstås som en gradvis vækst; et *erfaret* “Livssamfund med Gud i ordet”, der bevirker, at de troende “Brødre og Søstre efterhaanden kan lære et bedre Væsen, kan forbedre deres sæder ved at leve i dette gode Selskab” (Knudsen 1956: 67).

Lidt slagordsagtigt kunne man simpelthen kalde denne dobbelte hævdelse af den milde Gud og de hårde vilkår for *Knudsen-doktrinen*, for den er selve grundpræget i mandens tænkning: en mildt sagt velvoksen naturalistisk, eller *hedensk*, sans for lovmæssighed og en erfaringsreligiøs kristentro, der ofte skjuler sig bag lovsansen, men altid er tilstede som det sidste, der skal siges. Ja, i det moralkritiske essay *Statskirkelige Forfalskninger* kan Knudsen endda skrive om sig selv, at “det er saare muligt, at jeg for Øjeblikket er mere end halvvejs Hedning af Væsen, ja, maaske endda 90 pCt. Hedning” (Knudsen 1908: 23), og i den allersidste sætning af dette essay finder man så dobbeltbindingen udmejslet som en egentlig læresætning:

Naturalisme og kristendom bør ikke sammenblandes. Vi bør erkende Naturlivet, som det er, med dets strænge, tvingende Love. Ellers faar vi heller aldrig den rette og fulde forstaaelse af det evige Liv i Frihed og Kjærlighed (Knudsen 1908: 26).⁷

Her har vi Jakob Knudsens grundsyn – hans lære om forholdet mellem det hårde og det milde, mellem naturerkendelse og enfoldig Gudserfaring – i bouillonterningens form: Kun dér, hvor naturerkendelsen ikke undertrykkes, hvor hårdheden tages i direkte øjesyn, kun dér kan menneskelivet leves, og kun dér kan der peges ind mod erfaringen af den guddommelige frihed og kærlighed – og de virkninger i verden, der følger af denne erfaring. Denne vekselspænding kan virke både selvmodsigende og meningsløs – og er det vel også ud fra en fantasiløst fornuftig betragtning. Men det var dette grundsyn, der var drivfjederen i Jakob Knudsens digtning og tænkning, og det var i kraft af det, han tolkede tidens tegn.

---

7. Knudsens hensigt med den kække formulering er – blandt andet – at fremhæve, hvordan kristenlivet er noget, man som menneske vokser *gradvist* ind i – og som derfor ikke kan fremtvinges, men må gennemløbe sin naturlige vækst *i tiden*. Se hertil Kristoffer Garnes bidrag “Det naturlige” i *Jordens grøde og himlens vade* og se særligt ovennævnte essay “Vor vilje og Kristenlivet”, hvori Knudsen, som nævnt, udlægger kristentroens fremkomst i et menneskes liv som en fri og naturlig vækst, der kun kan lykkes, hvis den finder sted i overensstemmelse med et menneskes inderste *lyst* og *trang* (Knudsen 1949b).

Og det er så her, vores anden hovedperson kommer ind i billedet. For det var netop ud fra denne sammenvoksning af indbildningsløs naturalisme og troskyldig grundtvigsk erfaringskristendom, Jakob Knudsen mødte det vejromslag, der gik under navnet Georg Brandes.

Helten

Jakob Knudsen har skrevet om Georg Brandes og brandesianismen forskellige steder i sit forfatterskab. I de skønlitterære arbejder er han særligt tilstede ét sted, nemlig i dannelses-dobbelromanen *Gjæring-Afklaring* fra 1902, som er en gennemspilning af brydningerne i et ungt sind mellem en hjemlig, men højstemt, idealistisk grundtvigianisme og en fremmedartet, men stærkt dragende, brandesianisme. Romanens udsigelse er klar og består i en hævde af – det Knudsen opfatter som – en egentlig naturlighed, poesi og kristendom og en fuldtonet afvisning af både brandesianismens erstatningsevangelium og de uheldigt sværmeriske elementer i den grundtvigianisme, hvis lukkede have hovedfiguren Karl Wintrup er vokset op i. Men romanens udsigelse er nu alligevel ingen undsigelse af det grundtvigske livssyn eller nogen ligestilling mellem grundtvigianismen og brandesianismen. Nok anklages “de grundtvigske folk” for at have for lidt sans for “baade Naturens Stemning og Naturens Lovmæssighed”, men de såkaldte fritænkere udpeges som langt værre stillede, nemlig som dyrkere af uvirkeligheden med deres hævde af “den frie Tankes Verden”, som for Wintrup ved romanens afslutning har vist sig at være en himmelstormerisk drøm og ikke en rodfæstet virkelighed (Knudsen 1988: 380). Det brandesianske livssyn udpeges således som et unaturligt og uvirkeligt menneskesyn, hvis sværmeri består i at stille overskruede fordringer til tilværelsen, som den slet og ret ikke kan leve op til, og som derfor fører til en forkvakling af menneskelivet.⁸ Heroverfor står den

8. I forlængelse af udgivelsen af *Jordens grøde og himlens væde* udspillede der sig en lille ordstrid mellem Henrik Wigh-Poulsen og Anders Thyrring Andersen om forståelsen af forholdet mellem kristendom og fritænkeri i *Gjæring-Afklaring*. Thyrring Andersen angreb i sit bidrag til antologien Wigh-Poulsens læsning af romanen i hans bog *Hjemkomsten og det åbne land – Jakob Knudsens forfatterskab og den grundtvigske realisme*, Vartov 2002. Ifølge Thyrring Ander-

grundtvigske menighedskristendom som en erfaringsvirkelighed, der lader den gudstjenestefejrende Karl Wintrup opleve “den Guds Kraft, som boede i blandt dem”, og som forvandler menigheden til andet og mere end en række enkeltmennesker med deres “eget, ækle Væsen” (Knudsen 1988: 365).

Men selvom brandesianismen afvises, har den hjemvendte Karl Wintrup mærkeligt nok alligevel noget godt at sige om mennesket Brandes – ikke om hans ståsted, men om hans personlighed. Wintrup overvejer således, hvad der kan være grunden til det såkaldte fritænkeris udbredelse og ender med at fastslå, at det må hænge sammen med Georg Brandes heltevæsen og hærfører-egenskaber:

Det var dog ellers forunderligt, om en enkelt Mand skulde kunne gjøre saa meget. – Det var da ikke fordi, Brandes havde *Ret*. For det havde han jo ikke. Grunden var vist ikke heller hans sjældne, mægtige Begavelse alene. – Hans Frisind var det i hvert Fald heller ikke, for det havde han vist ikke meget af. – Det maatte vel saa være dette, at han var en sejrrig Helt, en Mand, der havde vovet Livet for en Idee og samlet en Hær om sin Fane (Knudsen 1988: 379).

Sådan tænker altså Jakob Knudsens hjemvendte hovedperson – og talerør. Han tiljubler på ingen måde brandesianismen, men anerkender alligevel fjendeførerens format. Anerkendelsen er betinget af en enkelt letfattelig kendsgerning: mandens faktiske kraftopvisning, hans selvhengivelse til kampen og hans held til at sætte scenen for de videre akter i åndshistoriens drama.

---

sen indlæser Wigh-Poulsen således en for stor agtelse for naturalismen i romanen og derved lader den, altså naturalismen, få “patent på det menneskelige”. Wigh-Poulsen svarede sidenhen i *Studenterkredsen*, og Thyrring Andersen gav et gensvar samme sted (nr. 2 og nr. 3, 64. årgang, 2014). Jeg skal ikke her gå nærmere ind i striden, men vil blot antyde, at de overvejelser, jeg her forsøger at væve sammen, måske kunne være ansatser til en *tredje* historie om Jakob Knudsen og naturalismen.

Ånds-ujejret

Jakob Knudsen kunne også skrive om Brandes i eget navn. Ét af de steder, hvor han som moden mand har gjort det, er i essayet “Den lærde Skole og Folkehøjskolen”. Det blev første gang udgivet i 1903, så vi befinder os i umiddelbar forlængelse af Karl Wintrups grundtvigske afklaring, idet *Gjæring-Afklaring* jo er fra 1902. Knudsens grundlæggende sigte i teksten er at sætte universitet og højskole op over for hinanden og overveje forskellene mellem de to slags åndsliv, som huses inden for disse skoleformer. Han beskæftiger sig med denne modstilling under to synsvinkler, nemlig tiden før og efter den Georg Brandes, der udpeges som den mest afgørende enkeltmand i den lærde skoles nyere historie. Det lærde liv før Brandes beskriver Knudsen som en hendøende nationalliberal bogorms-dannelse, hvor “hverken Lærere eller Elever havde mindste Interesse for det, der blev fortalt eller hørt” (Knudsen 1908: 62), fordi det ikke angik eller kunne få nogen indflydelse på deres liv. Der var tale om en ren udvendighed, hvor kundskaberne var “ligegyldigt Nips”, der tjente som “Dingeldangel til at gøre sig vigtig med overfor unge Damer og mindreaarige Mandspersoner” (Knudsen 1908: 63). Der var simpelthen tale om “*den infameste Forsømmelse af alt menneskeligt*” (Knudsen 1908: 62). Modsætningen til denne ligegyldighed er for Jakob Knudsen naturligvis den grundtvigske højskoleverden, hvor både det lyttende og talende menneske selv er indblandede i det “Menneskehedens Drama”, der fremmanes i undervisningen.

Men så kom altså Brandes, og med ham ændrede alt dette sig. Med ham holdt en ny ånd sit indtog, og Jakob Knudsen beretter tilbageskuende om, hvordan selv en jysk højskoledreng på stor afstand af begivenhederne kunne fornemme, at der var noget ganske nyt i gærde – at det, der var brudt frem med Brandes var intet mindre end “en ny Livsmagt, en Verdensmagt, et helt nyt Billede af Verden” (Knudsen 1908: 64). Om højskoledrengens tidlige indtryk af Brandes’ første optræden, hans forelæsninger over *Hovedstrømninger i den europæiske Litteratur i 1871*, skriver den tilbageskuende Knudsen:

Dette var ikke blot en række Forelæsninger, som var holdt ved Universitetet forgangne Semester, – men det var en ny Aarstid,

det var Høststormene, der var brudt løs over Evropa, og nu ogsaa havde naaet Danmark.

Længe havde for min Bevidsthed Brandes og den lærde Skole slet intet med hinanden at gøre, skønt jeg dog vidste, at Brandes havde holdt sine Taler paa Universitetet. Men der kunne for mig ikke findes nogen større Modsætning end den mellem de Kandidater og Studenter, jeg kendte, med deres Uvidenhed og deres personlige Ligegyldighed for den Smule, de vidste, – og saa dette nye, hid-sige, voldsomme Aands-Uvejr, som med Brandes slog mig i Møde (Knudsen 1908, 64).

Det er en umisforståeligt klar modstilling: den gamle, henlevede lærdom med dens akademiske ligegyldighed og så dette nye; det stormfulde naturfænomen Georg Brandes, som med Knudsens ord lidt længere henne i teksten var forskellig fra “de ældre Akademikere”, på samme måde som “Dygtigheden og Udueligheden” altid er hinandens modsætninger.

Sådan skriver altså den Jakob Knudsen, som med *Gjæring-Afklaring* kort tid forinden havde bortdømt brandesianismen som uvirkelighed. Sådan skriver en mand, der ingenlunde var en ven af det brandesianske program, men alligevel mente at vide, at selve den naturgroede fyndighed og kampvilje er af selvstændig værdi i menneskelivet – også hos en modstander. Lidt længere henne i teksten fortsættes den begejstrede beskrivelse af Brandes, og det bliver endnu tydeligere, hvilken slags agtelse, der er på spil:

hans tale var det virkelige, akademiske Foredrag, selvfølgelig ikke fordi den var fritænkensk, men fordi den var levende, fremført af en Mand i Aande.

Fra det Øjeblik Brandes fremtraadte paa Universitetet i 1871, var her til Lands de to levende Aandsmagter begge komne til Stede, som senere har kæmpet mod hinanden, og nu til Dags er i Færd med aandelig at dele Folket (Knudsen 1908, 64).

Brandes tale er *levende*, for han er en mand *i ånde*. Her ligger altså grunden til begejstringen: kraftudladelsen *i sig selv*. For nok tilslutter Knudsen sig på ingen måde det ‘fritænkeri’ og den drøm om et

nyt selvberoende og gudløst menneske, som Brandes fremtrådte som dansk talsmand for, men han ser og anerkender, at med Brandes har en ny åndsmagt rejst sig, som er værd at tage alvorlig. Fordi den er *levende*. Agtelseskriteriet er med andre ord af vitalistisk art. Vores grundtvigsk-nietzscheanske hovedperson er opfyldt af hovedkulds beundring for åndsmennesket Brandes alene af den grund, at han er en slagkraftig kriger. Og han er ikke en hvilken som helst kriger; han er folkehøjskolens “store, fremtidige Modstander” (Knudsen 1908: 65. Brandesianismen er grundtvigianismens eneste sande og værdige modstander – og *derfor* er både den og dens ophavsmand værdifulde. Så vidt Jakob Knudsen i 1903.

Vi springer nu et lille tiår frem i tiden – nemlig frem til den højst særprægede og meget sigende ‘fødselsdagsskrivelse’, som Knudsen fik optrykt i *Dagbladet Politiken* i forbindelse med Brandes’ halvfjerdsårsdag i 1912.

Kære Hr. Professor Georg Brandes!

Det drejer sig om et lille hyldest- og stridsskrift, hvori Jakob Knudsen under titlen “Georg Brandes og den danske Dannelse” aflægger regnskab for sit syn på den aldrende Brandes og hans gerning. I første omgang havde Knudsen visse vanskeligheder ved at få skrivelserne optaget, og teksten blev således ikke trykt på dagen, den fjerde februar, men nåede først avisens spalter den 18. februar dette år. Det er ikke så mærkeligt, at man behøvede lidt fordøjelsestid på *Politiken*, for teksten er vitterligt en ganske særpræget mundfuld.

Knudsen indleder med en modstilling mellem Brandes og tiden før ham, der er tegnet efter samme mønster som tidligere og endda skrues en tak videre i radikalitet og sættes et hak op i retorisk *Schwung*. Det storladne anslag lyder sådan her:

Det, jeg højest beundrer hos Georg Brandes, er hans Kraft og hans Mod.

Svaghedsperioden umiddelbart før ham havde frembragt et ganske forkert Begreb om, hvordan aandelig Kraft og ideelt Mod tog sig ud. Den stueblege Digter Paludan-Müller havde spottet de

menneskelige Forsætters Svaghed – som om *den* ikke altid var en Selvfølge! – Kierkegaard havde opstillet den absolutte Fordring paa Trods af selve Menneskevæsenets Natur: tag dig selv i Haartoppen og træk til Vejrs! Excelsior! [...]

Da kom der endelig igen en Mand, der sagde sin Mening, ikke fordi han derved møjsommeligt fuldførte et Forsæt, ikke tvungen af Samvittighedsskrupler, men fordi hans Tanker havde en saadan Magt i ham, saa det var den visse Undergang for ham at tie, men alle Kampens Muligheder, naar han talte (Knudsen 1949b: 51).

Her spilles der på alle vitalismens tangenter: Med den kraftfulde og modige 'Helt' Georg Brandes har stueplanterne mødt deres banemand; under hans sværd bortjages de blegstige tænkere, og deres drømme om det ideale menneskeliv udstilles som overskruede og livsuduelige indbildninger. Alt det henlevede kastes på møddingen, og Jakob Knudsen kan tydeligvis følge Brandes et *meget* langt stykke ad vejen: ud med de kringelkrogede skrupler og bog-ormede skrivebordsgreb, ind med kød, blod, kamp og naturlighed. Så vidt fuld enighed.

Men naturligvis har han mere at sige. Naturligvis lader jyde-grundtvigianeren det ikke blive ved lovprisningen af den jubilerende fritænkter-kæmpe; han har stadig ikke bøjet sig for den nytilkomne åndsmagt – og agter så sandelig ikke at gøre det. For sagen er, at denne "ene Mands enorme Kraft" ikke kun har været til lykke for det danske folk (Knudsen 1949b: 52). Efter at have udmalet, hvordan Brandes på kort tid formåede at bygge sig en trone som åndelig fører, fastslår Knudsen nemlig, at "det danske Folk har siden da været på en Maade aandelig hovedløst. Thi den nye Dannelse kunde vel tage Magten, men den kunde aldrig blive følt som Folkets egen" (Knudsen 1949b: 52f). Brandes' nye dannelse er nok fyndig, men den er ikke *dansk*.

Hvad mener han egentlig med det? Ja, han mener ikke, at Brandes skulle være *bevidst* fjendtligt sindet over for landet, nej, Brandes er en "danskisindet Mand", men han står alligevel i et ubodeligt misforhold til folket, og Jakob Knudsen tøver ikke med at fastslå, at det danske folk i forlængelse af det heltmodige erobringstogt nu befinder sig i en tilstand, hvor "vi er aandelig talt erobrede, ingenlunde af nogen fjendtlig, men alligevel af en fremmed magt, en fremmed Race" (Knudsen 1949b: 54).

Her er vi altså fremme ved den grunduoverensstemmelse, som Knudsen mener at finde mellem den fremmedartede fyndighed og det danske folk: Brandes er jøde. Overvejelserne over denne jødiskhed fortsættes sådan her:

havde han ikke været Jøde, saa var J.P. Jacobsen, Drachmann, Schandorph o.s.v. ikke blevne Illegitimister og Zigøjnere, saa havde de ikke omstyrtet den forhaandenværende danske Dannelselse, men bygget videre paa den. Fritænkere var de sikker blevne, men deres Fritænkeri havde ikke tvunget dem til at bryde med den Dannelselse de forefandt (Knudsen 1949b: 54).

Det er et ret overraskende udkomme, for hvad er det egentlig, Jakob Knudsen skriver her? Jo, han skriver sort på hvidt, at årsagen til det brudfyldte forhold mellem Brandes og det danske faktisk *ikke* er mandens fritænkeri, altså hans ugudelighed, men derimod hans jødiskhed. Havde Brandes ikke været jøde, så ville han og hans efterfølgere have bygget videre på den foreliggende nationalliberale dannelse; overgangen ville ikke være blevet et brud, men en videreførelse og tillempning af det forhåndenværende. For nok er Brandes med Knudsens ord “dansk af Vilje og Bevidsthed”, ja han er det endda mere end så mange andre, men han er ikke “dansk af Natur, af Blod; thi han er udpræget Jøde” (Knudsen 1949b: 54).

Her møder vi altså endnu engang den knudsenske slægtsdeterminisme, som man finder så mange steder i romanerne. Men denne gang i forstærket og forhærdet form – og for os nutidige uvægerligt også med et uhyggeligt præg fra historiens senere gang klæbende ved sig. Kerneindvendingen angår slet ikke Georg Brandes’ åndelige ståsted; den angår hans rodløse *artsvæsen* – ja, den angår hans *blod*. Han er den, han er, og vil aldrig kunne løbe fra det.

Buen er spændt til bristepunktet, men den skrivende holder fast: På den ene side var ånds-ujejret Brandes et prægtigt og beundringsværdigt menneske og en nødvendighed til at vække liv, mod og stridskraft og derved fremmane en åndsmagt, der kunne blive en værdig fjende for det folkelige Danmark, men på den anden side – og ligefuldt – har han vist sig som en fare for det danske folks trivsel. I afslutningen af fødselsdagsskrivelsen sættes denne dobbeltbinding på kortform, idet

Jakob Knudsen sammenfattende hævder om Brandes og i det hele taget om det, han kalder, “det jødiske Element”, at dette nok er “overordentlig gavnligt, ja nu til Dags vist uundværligt i ethvert evropæisk Folkeslag (til Legeringens Hærdnelse)”, men “hvis Jøderne bliver et saadant Folks *aandelige* Førere, da tager det Skade” (Knudsen 1949b: 54). Så vidt grundsynspunktet.

Men Jakob Knudsen er ikke færdig endnu; han har lige en enkelt ting mere at fortælle doktor Brandes, inden der kan sættes endeligt udråbstegn på lykønskningen. I artiklens afslutning skiftes der tiltaleform, og fødselaren er nu den direkte modtager. De afsluttende – og ret overraskende – linjer af det stridbare hyldestskrift lyder sådan her:

Kære Hr. Professor Georg Brandes! – Da jeg sidst, hjemme hos Dem selv, sagde Farvel til Dem, havde De den Elskværdighed at ytre: ‘jeg haaber, vi må vedblive at være gode Venner.’ – Om jeg tør haabe herpaa efter at have skrevet ovenstaaende, ved jeg ikke. At jeg ønsker det, er derimod ganske sikkert. De er dog den betydeligste og den modigste Mand, jeg personlig har kendt. Deres ærbødige Jakob Knudsen (Knudsen 1949b: 55).

Så hjerteligt afslutter Jakob Knudsen sin fødselsdagshilsen: med et overstrømmende, personligt udbrud til den Georg Brandes, han ellers netop har kaldt udansk af blod, men som han samtidig har løftet til skyerne i vitalistiske heltebeundring, ja, som han endda har været på venskabeligt hjemmebesøg hos, og hvis agtelse sågar siges at være gensidig. Denne mand, denne fjendehelt, håber vores hovedperson vedblivende at kunne regne som *sin gode ven*.

Det skulle efterhånden gerne stå klart: Fødselsdagsskrivelsen *er* en mærkelig tekst, ja, den er vel ét af de mærkeligste – og måske også mest bemærkelsesværdige – historiske mødepunkter mellem grundtvigianismen og brandesianismen overhovedet. Én af mærkværdighederne er, at den hyldende og angribende Jakob Knudsen selv minder ikke så lidt om den Brandes, han angriber. Det blodskriterium, han ender med at vurdere Brandes ud fra, stammer ikke fra en kristelig tankegang, men fra tidens eget natursyn – dens overvejelser over naturlivets karakter af ubrydelig lovmæssighed. Det er – billedligt og skematisk udtrykt – *ikke* den kristne side af Jakob Knudsens Janus-ansigt, men

derimod den naturalistisk og vitalistisk prægede Jakob Knudsen, der på samme tid bortdømmer Brandes ud fra hans slægtsbinding og hyl-der ham for hans kraft.

Herved viser der sig en forskudt, men alligevel klar, overensstemmelse med et lag af Brandes' egne grundtanker – både med hans naturalistiske menneskesyn og med den helteskult, som han med tiden kom til at omfavne, eksempelvis i Nietzsche-essayet "Aristokratisk Radikalisme", men også i langt tidligere arbejder. For Knudsens natursyn, hans deterministiske menneskesyn, hvad minder det om? Ja, det minder påfaldende om den naturalisme, som Georg Brandes selv var fortaler for, og som vandt fodfæste i forlængelse af hans moderne gennembrud. For Brandes beskæftigede sig jo netop selv indgående med bindingen til nationalkarakterer – herunder med sin egen jødiskhed, der efter hans opfattelse kunne udpeges som "et arkimedisk punkt uden for de ariske Stammers medfødte Begrænsning" (Stangerup 1946: 166). Ydermere er det den samme måde at tænke på, som man kan finde hos gennembrudsforfattere som J. P. Jacobsen i hans minutiøse skildring af, hvordan en uheldig blanding af jordbundne fædrene anlæg og sværmeriske mødrene længsler allerede fra den tidligste begyndelse forudbestemmer den lille *Niels Lyhne* til et vrangvendt forhold til livet; og som Henrik Pontoppidan i hans fremstilling af *Lykke-Pers* tvangsmæssige binding til slægtens livssky anlæg. Begge disse romaner handler om vilkårsbundne omflakkere, der forsøger at være noget andet end de *er*, og sidenhen erfarer de naturnødvendige konsekvenser af den virkelighedsflugt, der kommer til udtryk i deres forsøg på selv at bestemme, hvem de vil være.

Men her viser grundmodsætningen sig nu alligevel mellem (den unge) Georg Brandes og Jakob Knudsen (og faktisk også mellem gennembruddets Brandes og de herrer Jacobsen og Pontoppidan, men det er en længere historie)⁹: I Jakob Knudsens naturalisme findes der ikke

9. Her blot til overvejelse: For den unge Brandes var der – som han skriver i *Det moderne Gjennembruds Mænd* – "slet ingen strid" mellem den energisk virkelighedssøgende og den energisk forkyndende retning i poesien. Der var – kunne vi sige – ingen modsætning mellem det deskriptive og det normative. Det var der derimod for de nævnte herrer, der – i hvert fald i begyndelsen – oprigtigt ønskede at være glade og energisk forkyndende fritænkere, men endte med at skildre en virkelighed, hvor Guds død *ikke* blev ensbetydende

det mindste rum for en drøm om det selvberørende menneskes bemestring af verden. Hos ham er dén humanistiske frigørelsesstanke, som netop var kerneledet i den (ung)brandesianske drøm, bandlyst. Den erklæres *unaturlig*.

På sin vis var Jakob Knudsen en mere konsekvent og brutal naturalist end Georg Brandes. En grundtvigsk naturalist og vitalist, der levede troens menneskeliv, men sondrede skalpelskarpt mellem himmelsk og jordisk og drog sine hårde slutninger ud fra en sidestilling af “Guds og Naturens (og Darwins) Lov” – og vel at mærke opfattede denne lov som noget ganske andet end “Kristi Lov” (Knudsen 1908: 46).¹⁰ Hvor Brandes kunne bekende sig til en humanistisk drøm om det frie menneskes muligheder og tale højt svunget om fremskridtets komme, viser der sig hos Jakob Knudsen et natursyn, der umiddelbart er langt mere hårdkogt og koldsindigt end det brandesianske, men som samtidig peger ind mod en gådebevidsthed, der ikke findes i det brandesianske tilværelsessyn. Ved første øjekast strækker naturlivets lovbundethed sig hos Knudsen ganske rigtigt ind over alle områder af det jordiske, og det ubundne, det frie, det findes for ham kun ét sted – i den nøgne påstand *om*, men for den troende også den virkelige erfaring *af* den hemmelighedstilstand, som denne verden ikke kender: samlivet med den levende Gud, der stærkest erfares ved hans eget dåbsbad og nad-

---

med menneskets lyksalighed. Se hertil Knud Bjarne Gjesing: “Det moderne sammenbruds mænd og kvinder” og Martin Ravn: “Pontoppidan og brandesianismen” i *Efter Georg. Virkningshistoriske livtag med brandesianismen* (Garne og Nord 2015).

10. Ordene falder i essayet “Kristelig og verdslig Moral” og er meget sigende for Knudsens kristendomssyn. I teksten modstilles den lov, der viser sig i den foreliggende (skabelses)virkelighed med det, der udpeges som en særlig kristelig »Missions-Moral« eller »Overgangs- og Indgangs-Moral«, som kun gælder for »Missionæren og for dem, han vil vinde« (s. 49). Der tænkes altså i et tydeligt – men ikke dermed uforanderligt – modsætningsforhold mellem det foreliggende, gudskabte og alment tilgængelige naturliv, og så kristenlivet som en ny og *i tiden gradvist* frembrydende virkelighed, der peger frem mod den dag, hvor Kristus endelig overdrager »Riget til Faderen«, så »Gud kan blive Alt i Alle« (s. 56). Der er ikke tale om en torumstænkning, men om en *historisk* tankegang, hvor himmel og jord forventes at smelte sammen, når tidens fylde er nået – men heller ikke før.

verbord, hvor mennesker tier, og han *selv* taler.¹¹ Men ved en nærmere betragtning begynder sondringen alligevel at flimre. For det naturliv, hvis lovbundethed der peges på, viser sig jo for det indviede blik netop som den Almægtiges skabelsesorden. Eller teologisk udtrykt – og med en vis fare for forenkling: Hos Jakob Knudsen er naturalisme og skabelsesteologi to sider af samme mønt – to blikke, der har øje for den samme lovens virkelighed, men hvor kun det ene blik også fornemmer og udpeger en kærlig magtvilje bag denne virkelighed.

Alt dette adskiller utvetydigt Jakob Knudsen fra Georg Brandes.

Grænse

Jakob Knudsens fødselsdagsskrivelse til Georg Brandes vedbliver at unddrage sig forståelsens greb. For én ting ville være, hvis Jakob Knudsen i lighed med andre af sine samtidige simpelthen bekendte sig til et arts-deterministisk menneskesyn og herudfra frakendte såkaldt fremmede racer enhver agtelse. Så ville det blot være historien om endnu en antisemit. Dem er der mange af. Men det er jo ikke det, der er tilfældet i teksten – eller: det er ikke *kun* det. Fødselsdagsskrivelsens udgangsreplik er klar: Afsenderen ønsker faktisk det bedste for den mand, han

---

11. Da Knudsen i essayet “Om Grundtvig”, som blev trykt i *Politiken* i anledningen af Holger Begtrupps 10-binds udgave af Grundtvigs udvalgte skrifter, satte sig for at beskrive det, der for ham var hovedsagen ved Grundtvigs virke, gjorde han det med følgende ord, der peger tilbage på den røde tråd fra denne artikels indledende bemærkninger om Jakob Knudsens grundtvigske børnelærdom og netop ikke handler om tænkeren Grundtvig, men om den menighedskristendom, som skjalden blev en dansk vejbyder for: “Den, som i tro har oplevet Sandheden af, hvad Grundtvig har sagt og skrevet om Sakrament-Ordene, maa nødvendigvis finde, at det derhen hørende uden Sammenligning er hans største og betydningsfuldeste Forkynder-Gerning. Men for en saadan – for mig f. Eks. – hører alt dette tillige Troens mysteriøse Verden til; og da nærværende Afhandling skulde være læselig for alle og enhver, skal jeg fra denne side ikke komme nærmere ind paa hans Virksomhed i Kristendommens Tjeneste” (Knudsen 1949b: 11). Det kristelige grundsyn er klart: Ordet ved badet og ved bordet er det afgørende i både menighedens liv og det enkelte kristenmenneskes liv, men den slags kan man ikke udbrede sig om allevegne – for det kan ikke forstås allevegne.

ellers netop har brændemærket med raceprædikatet *udansk jøde*; ja, han skriver endda, at han håber, at de to fortsat kan være *gode venner*.

Og man spørger endnu en gang sig selv, hvordan dette dog hænger sammen. Hvordan kan et menneske rumme denne spænding? I hvilken verden kan denne hårdhed og mildhed udtales i samme åndedrag?

Ja, det kan *jeg*, der har skrevet disse linjer, jo ikke give noget forstandigt svar på – for der findes ikke noget lettilgængeligt svar på det. Selv en bogorm kan ikke komme ind i hovedet på et menneske – og da slet ikke på en død mand. Her møder nysgerrigheden med andre ord sin grænse. For Jakob Knudsen var ikke en ideologisk position. Han var et *menneske*, og dermed en levende gåde, en hemmelighed. Kilderne giver os intet greb om hans *indre*. De er kun efterladenskaber og aftryk. Men i disse efterladenskaber og aftryk aner vi måske alligevel noget, som kunne vedkomme os: en vekselspænding af højst ualmindelig styrke, en drift mod selvstændig gennemtænkning og en vilje til åbenhjertig tilkendegivelse, der overskrider alle enhedsfronter og systembygninger. En mand, der forsøgte sig med det særdeles vanskelige, men for hemmelighedsfulde grundtvigianere højst almindelige: at sige to modlydende ting i samme åndedrag – uden derved at modsige sig selv.

Georg Brandes svarede aldrig på fødselsdagsskrivelsen. Han vidste nok heller ikke, hvad han skulle mene om den.

Eller måske sagde han det mundtligt?

Guds ærinde går hver en storm – en eftertanke

Afslutninger er noget vanskeligt noget. Nogle gange vil de ikke stå alene. De kalder på flere tanker – og man giver efter. Det er dét, der har meldt sig her: en eftertanke.

I Grundtvigs trøstesalme *Er du modfalden, kære ven* spilles der op til en både letfattelig, bogstavelig talt ubegribelig og rent ud svimlende forsynstro. Én af salmens spidsformuleringer – der kan slå knuder på enhver forstandig tanke – lyder sådan her:

Guds ærinde går hver en storm,
om den er nok så vild,
og ihvor gal den bryder løs,

ham tjener dog hver ild.

Under skrivningen af *denne* tekst har jeg ofte haft disse linjer klingende i baghovedet (og faktisk også på læberne). Det har jeg haft, fordi jeg ikke har kunnet slippe tanken om, at løsningen på gåden om den knudsenske vekselspænding måske kunne ligge gemt i dem. Tanken er denne: Kunne det mon være lyset fra denne altomfattende forsynstro, der lod Jakob Knudsen leve så stærkt med i tidens naturalisme? Kunne det mon være denne fornemmelse for en hemmelighed bag vores verdens storm og ild, der lod ham møde ånds-ovejret Georg Brandes som et *nødvendigt* stridens tegn til hærkning og afgørelse og samtidig bevare sit grundtvigske ståsted? Var det mon de 10 % kristentro, der lod ham ane ovejrets dunkle forbindelse til en større historie, hvis udfoldelse først skal vise sig i de videre tidsbevægelser – og hvis afslutning bliver entydigt *god*? Og endelig: var det mon disse undseelige ti procent, der banede sig vej gennem granitlagene og såede en så særegen mildhed over for fjenden – eller endda *kærlighed* til ham?

Det ville være den opbyggelige slutning på historien. Den er kun til dem med den slags lyster. For man kan ikke bevise den. Men man kan tænke sit – og man kan tro sit:

I Jesu navn da tungen gløder
 hos hedninger såvel som jøder;
 i Jesus-navnets offerskål
 hensmelter alle modersmål;
 i Jesu navn udbryder da
 det evige Halleluja.

Litteratur

- Garne, Kristoffer, Kristine Ravn og Martin Ravn (2014) *Jordens grøde og himlens væde. Læsninger og perspektiver i Jakob Knudsens forfatterskab*, Anis.
- Garne, Kristoffer og Johan Christian Nord (2015) *Efter Georg. Virkningshistoriske livtag med brandesianismen*, Munch og Lorenzen.
- Jensen, Jørgen I. (2004) *Mødepunkter*, Anis.

- Knudsen, Jakob (1908) *Livsfilosofi. Spredte Betragtninger*, Gyldendalske Boghandel.
- Knudsen, Jakob (1917) *Romaner og fortællinger*, bind IV, Gyldendalske Boghandel.
- Knudsen, Jakob (1949a): *Lærer Urup*, Gyldendal.
- Knudsen, Jakob (1949b) *Idé og Erindring. Artikler og Afhandlinger*, Gyldendal.
- Knudsen, Jakob (1956) *Kristelige foredrag*, Gyldendal.
- Knudsen, Jakob (1988) *Gjæring, Afklaring*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København.
- Knudsen, Jakob (1996) *Sind*, Danske Klassikere, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen.
- Rode, Helge (1911) "Rodfæstet II", *Illustreret Tidende*, nr. 3, s. 28.
- Stangerup, Hakon (1946) *Kulturkampen I*, Gyldendal.